

Kas eesti ajakirjandus järgib poliitilist korrektsust?

Eve Kitsik

*Võru Kreutzwaldi gümnaasiumi 12a klassi õpilane
juhendaja õpetaja Vesta Leesalu*

Ajakirjanduse poliitilist korrektsust näeb osa eestlasi juba päästmatult omaksvõetud kiirtoidu ja labase meelelahutuse kõrval järjekordse Ameerika Ühendriikide ohuna. Teised peavad „õigeid sõnu ja mõtteid” üheks euroliidu paljudest bürokraatlikest nõuetest. Mõni üksik usub, et meil võib ajakirjanduse vähemustesõbralikumaks muutmisest – tulgu surve selleks kust tahes – tõepoolest kasu olla.

Hoolimata sellest, kas tegemist on naeruväärse sõnaväänamise, meedia vabaduse ja sõltumatuse piiramise või demokraatia aukude (enamuse võim vähemuse üle) hädavajaliku lappimisega, on nii poliitilise korrektsuse pooldajatele ja vastastele kui ka kõigile teistele meie keele ja ühiskonna käekäigust huvitatutele oluline teada, missugune on hetkeolukord eesti ajakirjanduses. Seda uurisingi, otsides 2003. aasta septembrist detsembrini ajalehtedest Eesti Päevaleht, Postimees ja SL Õhtuleht näiteid sugude, rasside ja rahvuste, homoseksuaalide, eakate ning kurjategijate nimetamise ja kajastamise kohta.

Jagan poliitilise korrektsuse tinglikult kaheks: ühelt poolt igasuguse teksti viisakusega seonduvaks ja teisalt võimu või muu mõne hüve osaliste koosseisu puudutavaks. Viimane tähendab näiteks valitsemiskohtade protsentuaalset jagamist vastavalt eri inimrühmade osakaalule piirkonnas ning tööle või kooli võtmisel alaesindatud rühma eelistamist. Teksti korrektsuse võib omakorda jagada keeleliseks (sõnavalik) ja sisuliseks (stereotüüpsuse vältimine, hoidumine inimese üle otustamast tema soo-, rassi-, rahvus- või muu kujutletava rühmaidentiteedi põhjal).

Ajakirjanduse puhul võiks uurida nii keelelist, sisulist kui ka vähemuste esindatuse külge. Mina pöörasin tähelepanu eelkõige keelele, sugude ja vähemuste erinevale nimetamisele, ning konteksti jälgides järeldasin, missugused hinnangud mingi nimetusega tavaliselt kaas-

nevad. Puhtsisulist diskrimineerimist puudutasin vähe, vähemuste esin-
datust üldse mitte. Edaspidi võiks seda teha küll – saaks kas või võr-
relda mingi aja jooksul meeste-naiste osakaalu eri päevalehtede esi-
kaanefotodel (hüpotees: kvaliteetlehte meelitab ostma edukas mees –
samastamisvõimalus –, tabloidi aga vähese haridusega ilus naine; siit
saaks teha järeldusi nii stereotüüpide kui ka ajalehtede objektiivsuse
kohta) või arvutada välja esikaanekangelase keskmise vanuse ja võr-
relda seda keskmise eestlase vanusega – kas eakaid diskrimineeritakse
alaesindatusega? Kindlasti leidub veel palju põnevaid lähenemismurki.

Loomupärased või ajast ja arvamuslimidritest olenevad soorollid

Kuigi naiste ja meeste harjunud rollide täielik pea peale pööramine
viimasel sajandil kinnitab seisukohta, et inimese sooidentiteedi ehitab
üles pigem sotsiaalne keskkond kui bioloogiline sugu, leidub päris
palju traditsionaliste (või romantikuid), kes peavad toimunud muutusi
loomuvastasteks. Hasso Krulli sõnul (KesKus 2003, nr 4) on Eestis
tihti feminismi kõige tulisemad ja eelarvamuslikumad vastased nai-
sed. Põhjused jaotab ta **rahvuslikeks** – vastupanu veneaegsele naiste
sundkaasamisele tööstuses ja arvamus, et soorollide muutumine ka-
handab iivet, seega ohustab rahvuse püsimist – ning tavapäraseks ehk
seksistlikeks. Sotsioloog Marion Pajumetsa (Postimees 20.12.2003)
arvates viitavad prostitutsiooniteemalise küsitluse tulemused sellele,
et ka naised ise oma solidaarsuse puudumisega taastoodavad naiste-
vastast vaenu.

Nii näiteks pahandab Helju Vals (Postimees 07.10.2003) psüh-
hologiaproffessor Voldemar Kolga väite peale, et rangeid soorolle
pole olemas. „ .. mõelda vaid, ka mehed hakkavad feministideks,“
kirjutab Vals – kuigi on üsna selge, et nii nagu kõik naised pole femi-
nistid, ei ole ka kõik naisõiguste kaitsjad ise naissoost ning et meeste
usk naiste võrdõiguslikkusesse pole midagi laiduväärset. Kuid naisfe-
ministidki ei leia autori silmis armu: „Naisõiguslased seletavad, et kes
naisena naiseks jääb, see on tulevikus mannetu nagu Lumivalgeke,
[---] Eesti feministid muudkui targutavad ja saavad Madonnalt puhvi
juurde. [---] Varsti enam polegi mehelikkuse ja naiselikkuse piirjooni
näha.“ Helju Vals arvab, et naisõiguslus ohustab traditsioonilisi soo-
rolle – see on seksistlik antifeminism.

Feminismivastaste meeleolude seksistlik ja rahvuslik külg on ühendatud lastearst Merike Martinsoni mures laste pärast, keda palgast sõltuva vanemahüvitise korral abikaasast enam teenivad isad kasvata-ma hakkavad: „Lapse vaimsele tervisele on ülimalt olulised ema lähedus, tema südametuksed, mis aitavad välja kujuneda turvatundel” (Postimees 28.10.2003). Seksistlik aspekt: Merike Martinson soovib stereotüüpse naine-hoidku-last-peretüübi säilimist, seda nõrgalt argumenteerides – ta kaotab usutavuse, eelistades ema südametukseid isa oma-dele. Rahvuslik antifeminism: hirm etnose mandumise ees, kui kasvavad üles nõrgema vaimse tervisega, s.o viletsama potentsiaaliga (algu-sest peale isa hooldatud) lapsed.

Kuna soorollid kujundab välja ühiskond ja nende meelevaldne pealesurumine piirab valikuvabadust, võiks vältida iseloomuomaduste meheliikeks-naiseliikeks jagamist. Kui ajakirjanik kirjutab pealkirja „Aasta naine Birute Klaas naudib meheliike väljakutseid” all sellest, kuidas Birute Klaas on kutsunud naise üles võtma vastu *suuremaid väljakutseid* (Postimees 13.11.2003), kas sellest järeldub siis, et suurem väljakutse on mehelik väljakutse?

Mõnes leitud näites on sildistamise ja üldistamisega ka meestele endile liiga tehtud: meheliikuks nimetatakse *lapsikut „sina mulle, mina sulle” loogikat*, arvatakse, et *naisele on esteetika ja hügieen ehk oma-sem kui keskmisele mehele* ning stereotüüpide ümberlökkamise ihas oletatakse vähimagi tõestusmaterjalita, et *ühiksa meest kümnest vaa-tab kordi rohkem peeglist kui naine*. Meesautor aga kuulutab naissoo *moe- ja iluäri pantvangiks*, mille tasemele *tõeline mees* ei lasku.

Ametimehed jagunevad meesteks ja naisteks

Kui Ühendriikide peamise kvaliteetajalehe nimi oleks *Postman*, nimetataks see arvatavasti peagi ümber: *mees*-liitsõnade kasutamist ei peeta seal heaks tooniks, nii mees- kui ka naissoost *chairman*’ist on praeguseks *chairperson* saanud ning sama kehtib muude ametite kohta. Kuigi USAs pole neil sõnadel halvamaigulisemat ajaloolist tausta kui siin (vastupidi, *man* tähendas seal algselt lihtsalt inimest, alles hil-jem hakati kasutama ka eraldi meessoos tähistamiseks) ja nad on samamoodi kujunenud märkima traditsioonilisi meeste ameteid, pole ilm-selt ohtu (või lootust), et ka meie päevalehest Postimees lähitulevikus Postiljon, Kirjakandja või – hoidku selle eest – Posti-isik saaks.

Mees-liitsõnad jätavad nende vastaste arvates mulje meeste valla-tavast ühiskonnast ja sellest, et mõned ametid peaksid üksnes meeste päralt olema. Kogu ametlikus asjaajamises traditsiooniliste sõnade sooneutraalsete vastu väljavahetamine oleks kallis ja keeruline, aga ajalehetekstides võiks neid küll vähem kasutada. Kuidas *mees*-liitsõ-nade ja vastavate neutraalsete sõnade esinemisega meil lood on, uuri-sin ajalehtede võrguväljaannete arhiivide abil, märkides ajavahemikul 01.09.–31.12.2003 leitud vastete arvu tabelisse 1. (Tabelis on alla joo-nitud alternatiivist enam esinenud sõnad; kuna Eesti Päevalehe arhiiv üle saja vaste puhul täpset arvu ei andnud, on selles lehes enam kui sajal korral esinenud sõnade kohta märges „100+“.)

Tabel 1. Valiku mees-liitsõnade ja nende sooneutraalsete alternatiivide kasutamine ajakirjanduses ajavahemikul 01.09.–31.12.2003

<i>Mees</i> -liitsõna	<i>Mees</i> -liitsõnade arv				Neutraalsete sõnade arv				Neutraalne sõna
	PM	SLÕL	EPL	Kokku	Kokku	PM	SLÕL	EPL	
<u>Töömees</u>	11	14	12	37	26	15	7	4	Tööline
Talumees	8	7	7	22	22	14	4	4	Talupidaja
<u>Kaupmees</u>	52	23	8	83	6	6	0	0	Kaubitseja
<u>Turvamees</u>	48	30	27	105	56	30	12	14	Turvatöötaja
<u>Esimees</u>	819	195	100+	1014+	86	62	6	18	Eesistuja
Keelmees	0	1	1	2	4	2	0	2	<u>Keeleteadlane</u>
<u>Kõnemees</u>	0	2	1	3	1	1	0	0	Kõnepidaja
<u>Meremees</u>	24	5	1	30	6	5	0	1	Meresõitja
Abimees	7	2	2	11	18	5	6	7	<u>Abiline</u>
<u>Asjamees</u>	4	1	3	8	2	1	1	0	Asjaline
Vahemees	4	1	0	5	54	36	5	13	<u>Vahendaja</u>
Vandemees	1	0	0	1	1	0	1	0	Kaasistuja
Summa (v.a esimees)	159	86	62	307	196	115	36	45	Summa (v.a eesistuja)

Konkurentsitult kõige enam kasutatakse sõna *esimees*, mis on eriti ametlikus keeles tugevasti juurdunud ja millel väga head alternatiivi pole (praegu riigikogu eesotsas olevat Ene Ergmat nimetatakse ajakirjanduses peale *esimehe* veel näiteks riigikogu juhatajaks, spiiikriks ja esinaiseks). Esinemissageduselt järgmine on *turvamees*, mille alterna-

tiivi *turvatöötaja* kasutatakse umbes poole võrra vähem: turvatöötaja amet on füüsiliselt nõudlik ala, millel töötab vähe naisi. Ka kauplemine, meresõit ja isegi töötegemine kipuvad ajalehekeeles meeste päralt olema.

Et eri ajalehtede sõnaelistusi võrrelda, leidsin igas neist **mees-liitsõnade ja neile vastavate neutraalsete sõnade vahekorra**. Kõrvale jätsin paari *esimees-eesistuja*, sest see nii-öelda lämmataks teised tulemused oma massiivse esindatusega. Arvsuhted on ümardatud sajandikeni.

Postimees: $159/115 = 1,38$

SL Õhtuleht: $86/36 = 2,38$

Eesti Päevaleht: $62/45 = 1,38$

Selgub, et kõikides ajalehtedes tarvitatakse *mees-liitsõnu* rohkem kui nende sooneutraalseid alternatiive (keskmiselt $307/196 = 1,57$ korda). Postimees ja Eesti Päevaleht on ses suhtes üllatavalt võrdsed, SL Õhtuleht aga neist peaaegu kaks korda ebakorreksem. Ainult *abiline* ja *vahendaja* esinevad SL Õhtulehes sagedamini neutraalselt kui *mees-liitsõnana*.

Kui naiste meesteks nimetamise kohatus on üsna selge, siis naise naiseks nimetamise vältimine vajab ehk veidi selgitamist. Nimelt ei ole viisakas mainida naise sugu, kui mehe puhul seda ei tehtaks – muidu paistab, nagu poleks mingi tegevus naisele sobilik või peaks sel alal tegutseva naise üle otsustama teistel alustel kui mehe üle. Soo mainimise põhjal otsustades eristub selgelt meeste valdkonnana autojuhtimine: naisjuhi sugu märgitakse ära nii liiklusõnnetusest teatava lühiuudise pealkirjas kui ka sisus, meesjuhi sugu ei mainita kummaski.

Meest nimetatakse sagedamini nimepidi kui naist (näiteks võib üht autot juhtida *24aastane Rainer*, aga teises sõidab *naisjuht*). Naissoost autojuhid on ilmselt üldse üks põnev ja naerutavgi nähtus: „ .. [naisjuhi arusaamatu manööver] ei jää ka taksojuhil märkamata ning ta teeb selle suhtes muheda märkuse, mille peale saab natuke omaette itsitada. Sõit muutub kohe lõbusamaks,“ kirjutab Eesti Päevalehe majandustoimetuse taksode hinna-kvaliteedi suhte uurimise eksperimendist.

Neegrid, tumedanahalised, mustanahalised, mustad, mustsed, moorlased, murjanid; venelased, tiblad, venkud, vankad, iivanid ...

Erinevalt ingliskeelsest *nigger*'ist on eesti *neeger* neutraalne. Sellega nõustuvad näiteks eesti keele instituudi peakeelekorraldaja Tiiu Erelt („Eesti keelekorraldus” lk 19–20), keeleinspektsiooni peadirektor Ilmar Tomusk ja välisminister Kristiina Ojuland (mõlemad Eesti Ekspress 23.03.2000). Helilooja Valter Ojakäär peab aga neegrit kui *nigger*'iga kõlalt sarnanevat sobimatuks, sest Ameerikaski on ka pehmem sõna *negro* kasutamisest loobunud, ikka tollesama halvustava varjundi pärast. Valter Ojakäär soovib sinise, kollase jne kõrvale võtta uue värvinimetuse *mustne* ning hakata neegreid siis nõnda kutsuma, et poleks *musta* kui *räpase* kõrvalmaiku (Sirp 03.08.2001). Võiks ju ka *afroeurooplast* kaaluda või hoopis arhailised *moorlased* ja *murjanid* taaslustada, nagu mitu autorit on naljaga pooleks pakkunud, kuid usutavasti kõlab asjatundjate heakskiidu leidnud *neeger* siiski paremini.

Ajakirjanike enamikku aga kitsas ringis toimuv arutelu ei huvita või ei nõustu nad selle tulemustega, igatahes on nende jaoks olemas ainult *mustanahalised*, lühem ja otstarbekam *neeger* esineb vaid intervjueeritavate otsekõnes ja lugejate kirjades. Selgelt neegrivaenulike seisukohti pole, erandiks ehk üks kiri, kus kurdetakse neegritest mängijate pärast Kalevi koosseisus. Veel tuntakse näiteks hirmu poliitilise korrektsuse jutlustajate ees, kes võivad küsida, miks pole Eesti ajaloos piisavalt käsitletud tumedanahalise elanikkonna rolli, ja hakata nõudma, et „õpikuis kirjutataks, et pool Lembitu malevast koosnes mustanahalistest”.

Rassi tähtsustatakse sageli üle: kui poplaulja Maiken oli tutvunud reisil tumedanahalise mehega, ilmus SL Õhtulehes artikkel „Maikenil mustanahaline kallim”, kus lisaks pealkirjale meenutati ka sisus veel kolm korda, mis värvi artisti reisituttava nahk oli. Leidub ettekatsematult rassistliku alasõnumiga tekste: näiteks räägib ajakirjanik pesupulbrireklaamidest ja meenutab, kuidas tema onu kord rääkis, et mustanahalised tahaksid ka osta BioEsti ja ennast siis sellega puhtaks pesta, ning tema mõtles, et küllap on see siis maailma parim pesupulber. Niisiis eeldas onu, et neegrid oleksid parema meelega valged – ja autor nõustus.

Venelast nimetatakse ajalehtedes enamasti – mitte eriti üllatuslikult – *venelaseks*. Harva öeldakse *tibla*, aga neil puhkudel on see alati negatiivse suhtumisega seotud. Karl Martin Sinijärv paneb koguni kaks venelast halvustavat nimetust järjestikku: „Ja siis hakkas ka üks paks tibla mökitama, et temal on esimese klassi pilet ja miks kõik saavad sama hästi kui tema. Öeldi küll, et meil on kõik esimeses klassis, aga see muidugi solvas venkut veelgi enam.” (SL Õhtuleht 25.10.2003)

Indrek Ibrus kirjutab: „Kui „uus eurooplane” ei taha enam märgata tiblata iseeneses, ei oska ta seda ka karta või selle vastu midagi ette võtta.” (Postimees 18.10.2003) Selle väite lugemine tekitaks venelases ilmselt õigustatud viha – kujutlegem vaid vene ajakirjandust kutsumas lugejaid üles märkama rahvuse eesti mõjutusi, et nende vastu efektiivsemalt võidelda.

Piret Tali süüdistab arvustatavat romaani elukauguses: „Mõtlemata paneb ka see, kas üks 16–17-aastane arutab ikka Peterburis, et sealsed venelased on teistmoodi kui kodused tiblata.” (Eesti Päevaleht 26.09.2003) Kas tõesti on Venemaal venelased, aga meil siin tiblata, või kasutatakse halvustavat sõna parema sünonüümi puudumise tõttu? Või on *tibla* Ivan Orava kaudu omandanud lisatähenduse?

Üks poliitilise korrektsuse halbu kõrvalmõjusid ongi keele ühekülgus – paljude nähtuste nimetamiseks jäävad järele vaid üksikud n-ö lollikindlad sõnad, mis kedagi ei riiva. Kuid kas saab tõsta vormi sisust nii palju ettepoole, et õigustada vaheldusrikkuse nimel põhjendamatu solvamist? Leebet ja eelarvamusteta suhtumist tähtsustades tuleks leida ja juurutada üha uusi, veel rikkumata tähendusega sõnu, et mitte lasta sugu, rassi või rahvust halvustavat mõtteviisi keelest alateadusse imbuda. Teravuseta ühiskond ei pruugi aga kõigile ideaaliks ollagi.

Kas homoseksuaalid on kurjategijad ja eakad erivajadusega?

Olari Taal kommenteerib rahandusministri vastaseid süüdistusi: „Millegipärast on ühiskonnas aga nii, et kui näiteks igat kultuuritegelast ei kahtlustata, et ta on homoseksuaal või pedofiil, siis iga ärimeest kahtlustatakse küll, et ta on kurjategija.” (Postimees 20.09.2003) See pole küll otseselt ajakirjaniku ebakorrektsus, sest Olari Taal pole artikli autor, vaid teda tsiteeritakse, kuid siiski, väites on kaks väga huvitavat

eeldust. Esiteks see, et inimest *kahtlustatakse* homoseksuaalsuses, seega milleski hirmsas ja varjamist väärivas, ja teiseks peetakse seda pedofiiliaga sarnaseks kuriteoks.

Ka Priit Pullerits käsitleb homoseksuaalsust skandaalse saladuse-na, pidades intervjuus Linnar Priimäega neli korda eri sõnastuses tema seksuaalsete eelistuste järele (Postimehe nädalalisa Arter 06.09.2003). Konkreetset vastust saamata avaldas Pullerits siiski Postimehes nupu pealkirjaga „Linnar Priimägi avaldab oma seksuaalse orientatsiooni”, kus reklaamis järgmisel päeval ilmuvat intervjuud. Kuna intervjuu oli pikk ja seal käsitleti selliseid avaraid teemasid nagu vabadus, vaimsus ja areng, tähtsustas Priit Pullerits ka reklaamkirjutise pealkirja valikul seksuaalse orientatsiooni küsimust ilmselt üle.

Isegi viisakusega on võimalik liialdada. Kui geisid käsitletakse kurjategijatena, siis tegelikke kurjategijaid nimetavad ajakirjanikud sageli hellitlevalt *kurikaelteks*. Eesti ajakirjanduses on *kurikaelad* kergemate kuritegude kordasaatjad: huligaanid, taskuvargad, autoärändajad; mõrvareid ja vägistajaid niimoodi ei nimetata. Ometi ei tohiks ka kerget seadusrikkumist väikese vallatusena käsitleda.

Puude või vaeguse *erivajaduseks* nimetamise puhul meenub mulle, kuidas aastaid tagasi imestasin geograafiatunnis teada saades, et arengumaad pole mitte hoogsalt arenevad riigid, vaid hoopis maad, mis Läänele järele jõudmiseks veel vaeva peavad nägema, ja et varem kutsuti neid vähe arenenud maadeks. Küllap samamoodi on ka inimeste puhul sobivam pöörata tähelepanu pigem sellele, mida on vaja olukorra parandamiseks teha või kuhu on võimalik jõuda (näidata sidet võimekamate, edukamatega) kui tähtsustada nende praegust viletsat olukorda, mis neid „normaalsusest” lahutab.

Puudega inimesest räägitakse ajakirjanduses siiski veidi sagedamini kui *erivajadustega inimestest*, *vaegur* esineb väga harva. Konteksti põhjal võib öelda, et halvustavat suhtumist ei kaasnenud tegelikult ühegagi neist sõnadest.

Eakust oleks ilusam käsitleda väärtuse, mitte erivajadusena. Sõna *eakas* on võetud tarvitusele küllap sellepärast, et *vana* tähendab asjade maailmas roiskunud ja kõlbmatut, kuid isegi autosid ei taheta enam vanaks sõimamisega riivata: „Seni populaarsed massimudelid on Volkswagenil kõik pea sama eakad.”

Nii vanadest kui ka eakatest räägitakse tavaliselt seoses tervisevõi rahamuredega; elurõõmsaid ja aktiivseid, kuid mitte enam noori

inimesi nimetatakse sageli *küpseteks*. *Küpse ees daam* on näiteks 35aastane popstaar Kylie Minogue, üks striptiisietendust vaatav naine on aga lausa *küpsemapoolne* – isegi mitte küpsem, vaid midagi sinna poole, hea veel, et mitte keskmisest enam küpsem olemise poole teel. Viimasel ajal on suurenemas sõna *seniorid* kasutus.

Kokkuvõtteks

Ajakirjanduse ja poliitilise korrektsuse vahekord on keeruline selle poolest, et kuigi perioodika sõltumatus võimust on üks demokraatia aluseid, vastutavad ajakirjanikud lehelugejate-televaatajate suhtumise kujundajatena oma sõnade eest märksa rohkem kui näiteks vestlejad tänaval või isegi poliitikud Riigikogu kõnepuldis. Nüüdsel Interneti-foorumite ja veebipäevikute ajal, kui paljud erineva elukutse ja haridustasemega inimesed igal nädalal ajaviiteks päevapoliitilisel teemal kolumni või paar kirjutavad, pole ohtu, et inimene oma kas või kõige paadunumalt seksistlikke või rassistlikke mõtteid kusagil teistele kättesaadavalt avaldada ei saaks, võrgusuhtluse keelekasutuse vabadusest rääkimata.

Ometi ei tohi kummastki, ei ametliku ajakirjanduse sõnavabadusest ega sellega kaasneva vastutuse tunnetamisest, loobuda; vastutuse osakaalu vabaduse ees aga võiks ehk suurendada küll – kas või sisulise sügavusega „julgete väljaütlemiste” arvelt, mis müügiedu ja mässajamine nimel trükki või telekraanile paisatud. Siis võib-olla saaks meediat infouputuses korda loov usaldusväärne kants, mis, kui ta ka just eelarvamuste vastu ei võitle, neid vähemalt põhjuseta ei õhuta. Olgu öeldud: kui räägin poliitilisest korrektsusest poolehoiuga, räägin alati ajakirjanike enesetsensuurist, mida võib ainult soovitada, mitte nõuda.